

PEŞƏKAR SOSIAL İŞDƏKİ DƏYƏRLƏR SİSTEMİ VƏ İYERARXİYASI

V. E. ABDULLAYEV*

Xülasə: Sosial işdə dəyər sisteminə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən baxmaq lazımdır. Müasir şəraitdə sosial işdə iyerarxik dəyərlərin öyrənilməsi sosial işin və sosial işçilərin mahiyyətini və prosesini bu mövzuda erkən tədqiqatların dar çərçivəsindən daha geniş anlamağa imkan verir.

Açar Sözlər: *Sosial İşçilər, İerarxiya, Dəyərlər Sistemi, Sosial Müdafiə*

The system of Values and Hierarchy in Professional Social Work

Abstract: The value system in social work should be viewed from different points of view. In modern conditions, the study of hierarchical values in social work makes it possible to understand the essence and process of social work and social workers much broader than in the narrow framework of early research on this topic.

Key Words: *Social Workers, Hierarchy, Value System, Social Protection*

Giriş

İerarxiyanı təşkil edən dəyərlər kimi, ən başda insanın və onun həyatı, şərəf və ləyaqəti, rifahı, xoşbəxtliyi və inkişafı, habelə cəmiyyətin əsas dəyərlər sisteminə daxil olan azadlıq, təhlükəsizlik, ədalət, əmək, bərabərlik, kollektivizm və digər dəyərləri qəbul etmək olar. Bu dəyərlər cəmiyyətin dəyərinin reallaşmasındakı roluna görə iyerarxiya təşkil edə bilər.

Fəaliyyətdən kənar həm insanın, həm də cəmiyyətin dəyərinin dərk edilməsi qeyri-mümkündür və fəaliyyət insanın öz qabiliyyətlərindən istifadə etmək imkanını nəzərdə tutur. Fəaliyyəti təşkil etmək üçün insana müəyyən azadlıq lazımdır və insan nə qədər çox azadlıq əldə edərsə, o, özünü, qabiliyyətini, dəyərini bir o qədər dərk edə bilər. İnsan öz qabiliyyətlərinə ən uyğun olan sahə və fəaliyyət növünü seçərsə və bunun üçün seçim azadlığına ehtiyac duyarsa, özünü həyata keçirməyin ən böyük dərəcəsi mümkün olur. Azadlıq – insanın kənar məqsəd qoyma olmadıqda, təqribən bərabər variantlardan öz məsuliyyətli seçimi əsasında, xarici təzyiq olmadıqda və mövcudluğunda fəaliyyətini, həyat tərzini və düşüncəsini həyata keçirmək imkanı kimi müasir sivil cəmiyyətin ən mühüm dəyərlərindən biri hesab olunur.

Cəmiyyətin azadlığı da şərti olaraq oxşar şəkildə müəyyən edilə bilər. Şübhəsiz ki, “məhdud” varlıq prinsipcə qeyri-mümkündür: insan orqanizminin və psixikasının imkanları, təbiət və cəmiyyətin resursları məhduddur; onlarda insanın təbə olmalı olduğu yazılı və yazılmamış qanunlar fəaliyyət göstərir; müxtəlif cəmiyyətlərin qarşılıqlı fəaliyyətinə ehtiyac var və bu, onların hər birinin azadlığını məhdudlaşdırır.

Odur ki, obyektiv və immanent olaraq mövcud olan, lakin cəmiyyət və keyfiyyət baxımından hər hansı bir cəmiyyətdə istənilən vaxt fərqli olan və şəxsiyyətə etibarlı şəkildə məlum olan məhdudiyyətləri nəzərə alaraq, insan öz hərəkətləri və əməlləri qanuna uyğun olaraq həyata keçirilərsə, azad sayıla bilər. Öz qərarı ilə və alternativ, fürsət olduqda məlumatlı seçim etmək. Cəmiyyət o halda azad sayıla bilər ki, onun fəaliyyəti kənardan təzyiq olmadığı halda üzvlərinin əksəriyyətinin şüurlu və məsuliyyətli seçimi əsasında həyata keçirilir.

İnsan fəaliyyətinin müxtəlif növləri arasında subyektin fəaliyyətinin əsas formasını təşkil edən peşə və əmək xüsusi yer tutur. Əmək fəaliyyətinin uğuru daha çox dəyər-semantik (həyat mənalının formalaşması) və substantiv-effektiv (fəaliyyətin mənasına adekvat seçimi) üst-üstə düşməsindən ibarət olan “fəaliyyət-semantik vəhdətdən” asılıdır. Fəaliyyətin aspektləri. “Şəxsdən insana” sferasında peşə fəaliyyətinə gəldikdə, bu birliyin olması böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu peşə növü üçün əmək fəaliyyətinin subyektı insan şəxsiyyətidir.

* Bakı Avrasiya Universiteti, “Regionşünaslıq və humanitar fənlər” kafedrasının baş müəllimi, sos. ü.f.d

“Şəxsdən insana” tipli peşə fəaliyyətinin nümayəndələrindən biri sosial işçi peşəsidir. Ölkəmizdə sosial işçi peşəsi 1991-ci ildə geniş yayılmışdır. Yeni peşənin yaranması ilk növbədə Azərbaycan cəmiyyətində baş vermiş dəyişikliklərlə bağlıdır ki, bu da əvvəlki sosial təminat və sosial müdafiə sistemlərinin dağılmasına gətirib çıxarıb. Əvvəlki qurumlar iqtisadi, sosial və psixoloji təhlükəsizliyi təmin edə bilmirdi. 90-cı illərin əvvəllərində əhalinin sosial dəstək və müdafiəyə olan ehtiyaclarını ödəyə biləcək yeni yolların axtarılmasına ehtiyac yarandı. Bu baxımdan sosial yardım və qəyyumluq sahəsində Qərbi Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın təcrübəsi çox dəyərli oldu. Bu ölkələrdə cəmiyyətin yeni sosial vəziyyətə reaksiyasının əsas yollarından biri peşəkar səviyyədə sosial işdir. Təbii ki, əvvəllər qeyri-rəsmi və rəsmi şəkildə başqalarına kömək edən insanlar və təşkilatlar olub. Lakin onlar koordinasiya olunmamış və buna görə də həmişə təsirli deyildilər. Ş. Ramon və R. Sarri hesab edirlər ki, “sosial işin unikalılığı ondan ibarətdir ki, konkret şəxsə yardım onun mövcudluğunun bütün psixososial səviyyələrini birləşdirərək, balansını formalaşdırmaqla təmin edilir”. Bunu yalnız müştəri ilə dövlət arasında vasitəçi kimi çıxış edən peşəkar sosial işçilər edə bilər.

Sosial işin bir çox tərifləri var. R. Sarri belə tərif verir: “Sosial iş hər kəsin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması naminə fərdlərlə cəmiyyət arasında tam hüquqlu qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək və bərpa etmək məqsədi daşıyan peşədir”. P. D. Pavlenok sosial işə dar və geniş mənada fəaliyyət kimi baxır. Dar mənada sosial iş insanlara və təşkilatlara çətinlikləri (şəxsi, sosial və situasiya) dərk etməyə və dəstək, müdafiə, korreksiya və reabilitasiya yolu ilə dəf etməyə kömək edən fəaliyyətdir. Geniş mənada sosial iş fərdlərin, təbəqələrin və qrupların sosial problemlərinin həllinə, insanların sosial fəaliyyət qabiliyyətinin bərpasına və ya təkmilləşdirilməsinə şərait yaradan xüsusi fəaliyyət növü kimi müəyyən edilir. Q. Bernler və L. Junsson sosial işi sosial dəyişikliyə nail olmağa yönəlmiş iş formalarından biri kimi şərh edirlər. Onlar sosial işin aşağıdakı növlərini ayırd edirlər:

1. Fərdi və ailə sosial iş (fərdi psixoterapiya).
2. Qrup sosial iş.
3. İcma xidməti (icma ilə iş, makro səviyyədə).
4. Sosial idarəetmə və planlaşdırma.

Sosial iş inteqrasiya olunmuş, çox yönlü fəaliyyətdir. Sosial işin məqsədi əhalinin müxtəlif təbəqələrinin sosial təminatlı maraq və ehtiyaclarını ödəməkdir. Sosial işin spesifikasiyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) sosial işçilər müxtəlif sosial qruplardan olan insanlarla məşğul olurlar;
- 2) insan və cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri ilə - tibb, ədliyyə, təhsil sistemi, ailə planlaşdırılması, maliyyə proqramları, məşğulluq problemləri və s. ilə üzləşmək;
- 3) sosial işçilər və müştərilər güc baxımından qeyri-bərabər münasibətlərdədir - müştəri işçidən asılıdır;
- 4) sosial işdə ləyaqət, sosial ədalət, öz müqəddəratını təyinetmə, əsas insan ehtiyaclarının ödənilməsi kimi dəyərlər çox vacibdir.

Sosial iş həm də sosial nəzarətin ən mürəkkəb vasitələrindən biridir. Bu, müxtəlif yollarla sosial nəzarətə imkan verir - uşaqların valideynlərindən məcburi şəkildə ayrılması və insanların psixiatriya klinikasına yerləşdirilməsinə dair tövsiyələrdən tutmuş, özünə və başqalarına baxışlarını dəyişdirmək üçün insanlara psixoloji təsir etməyə qədər.

Əmək fəaliyyətinin, o cümlədən sosial işçinin uğuru fərdin peşəkar dəyər sisteminin formalaşma səviyyəsindən çox təsirlənir. Peşəkar dəyərlərə iki aspektdə baxmaq olar. Birincisi, peşə dəyərləri bir insanın peşə fəaliyyətinə, bu kimi peşəkar fəaliyyətin dəyərinə (digər fəaliyyət növlərindən - asudə vaxt, gündəlik həyatdan fərqli olaraq) yönəldilməsi kimi başa düşülə bilər. İkincisi, peşəkar dəyərlərə müəyyən bir peşənin dəyərləri baxımından baxmaq olar. Beləliklə, sosial iş üçün peşəkar dəyərlər humanizm, altruizm, öz müqəddəratını təyinetmə, sosial ədalət və s.

S. Ramonun fikrincə, sosial işin özəyini aşağıdakı kimi dəyərlər təşkil edir:

- fərdlərin həyatın çətinlikləri və məşəqqətləri ilə üzləşdikləri hallarda ən yaxın ətraflarından və bütövlükdə cəmiyyətdən dəstək almaq hüququ;

- öz insan ləyaqətinə hörmət hüququ;
- öz müqəddəratını təyinetmə hüququ, onun öz şəxsi və ya başqaları üçün təhlükə törətməməsi;

- səhv etmək hüququ;
- fərdlərin öz hərəkətlərinə görə məsuliyyəti;
- öz potensial imkanlarını özünü reallaşdırmaq hüququ.

R. Sarri “peşəkar fəaliyyətdə insanlıq, ədalət, öz müqəddəratını təyinetmə, məxfilik, ayrı-seçkiliyə qarşı və dürüstlük” kimi dəyərlərin vacibliyini vurğulayır.

Şanti K. Hinduka hesab edir ki, sosial işçilər aşağıdakı kimi dəyərləri paylaşmalıdırlar:

- 1) insan ləyaqəti;
- 2) sosial ədalət;
- 3) kasıblara və ən həssas təbəqələrə dəstək;
- 4) dinc yanaşı yaşamaya çalışmaq;
- 5) səmimi iradəsini.

Ş. Ramon öz müqəddəratını təyinetmə dəyərini sosial işin əsas dəyəri hesab edir. Və əgər biz bu dəyəri rəhbər tutsaq, peşəkarlar və müştərilər arasında əməkdaşlığa can atmaq lazımdır ki, bunun mühüm şərti müştərinin təsir haqqında rəyini bilməkdir. Eyni zamanda, R.Soyer ədalətli olaraq “səhv etmək hüququ”nu öz müqəddəratını təyinetmə dəyərinin bir hissəsi hesab etməyi təklif etmişdir.

N.B. Şmeleva sosial işin dəyərləri deyərkən, aparıcı tələbatı başa düşür - "bu humanist məqsədə çatmaq üçün sosial işçinin peşəkar və şəxsi fəaliyyətini istiqamətləndirən başqalarının xeyrinə bir peşə kimi xidmət etmək". Peşə təhsili zamanı ardıcıl olaraq mənimsənilən sosial işçinin fəaliyyətinin bir-biri ilə əlaqəli üç dəyər qrupunu müəyyən edir:

- 1) fəaliyyətin altruistik xarakterini əks etdirən dəyərlər - dəstəyinizə ehtiyacı olan digər zəif qorunan şəxsə kömək etmək;

- 2) peşə qarşısında etik məsuliyyət dəyərləri - peşənin ləyaqətini və bütövlüyünü qorumaq və qorumaq, etik normaların, biliklərin və sosial işin missiyasının inkişafı;

- 3) sosial işçinin şəxsiyyətinin özünü həyata keçirməsi, özünü təsdiq etməsi və özünü təkmilləşdirməsi, fəaliyyətində peşəkarlığa nail olmaq ehtiyacı ilə əlaqəli dəyərlər.

M. Rokeach tərəfindən hazırlanmış dəyərlər siyahısından biz sosial işçilərin peşəkar dəyərlərinə xas olan 7 terminal və 7 instrumental dəyər müəyyən etdik. Terminal "peşəkar" dəyərlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Aktiv aktiv həyat - həyatın dolğunluğu və emosional zənginliyi.
2. Maraqlı iş.
3. İdrak - təhsilinizi, üfüqlərinizi, ümumi mədəniyyətinizi, intellektual inkişafınızı genişləndirmək imkanı.

4. Məhsuldar həyat - insanın öz imkanlarından, güclü və qabiliyyətlərindən maksimum dərəcədə istifadə etməsi.

5. İnkişaf - öz üzərində işləmək, daim fiziki və mənəvi təkmilləşmə.

6. Başqalarının xoşbəxtliyi başqa insanların, bütün xalqın, bütövlükdə bəşəriyyətin rifahı, inkişafı və təkmilləşməsidir.

7. Yaradıcılıq yaradıcı fəaliyyət üçün fürsətdir.

Biz aşağıdakıları instrumental “peşəkar” dəyərlər kimi təsnif etdik:

1. Şənlik - yumor hissi.
2. Məsuliyyət - vəzifə hissi, sözünün üstündə durmaq bacarığı.
3. Tolerantlıq - başqalarının fikir və fikirlərinə, səhvlərinə və aldanmalarına görə başqalarını bağışlamaq bacarığı.

4. Dürüstlük - doğruluq, səmimilik.
5. Həssaslıq - qayğıkeşlik.
6. Baxışların genişliyi - başqasının nöqtəyi-nəzərini başa düşmək, başqa zövqlərə, adətlərə, vərdislərə hörmət etmək bacarığı.
7. Biznesdə səmərəlilik - zəhmətkeşlik, işdə məhsuldarlıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Бернлер, Г., Юнссон Л. Теория социально-психологической работы. М., 1992. 342 с.
2. Обучение практике социальной работы. Международный взгляд и перспективы / Под ред. М. Доэла и С. Шардлоу; Пер. с англ. под ред. Ю.Б. Шапиро М.: Аспект Пресс. 1997. 223 с.
3. Обучение социальной работе: преемственность и инновации /Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри; Пер. с англ. под ред. Ю.Б. Шапиро. М.: Аспект Пресс, 1996. 157 с.
4. Павленок, П.Д. Введение в профессию «Социальная работа». Курс лекций. М.: ИНФРА-М, 1998. 174 с.
5. Рамон, Ш. Исследование и обучение с точки зрения перспектив клиентов и опекунов / Под ред. Ш. Рамон и Р. Сарри; Пер. с англ. под ред. Ю.Б. Шапиро. М.: Аспект Пресс, 1996. С. 29 - 44.